

TVÅ BILDER UR NORDMANNALIV

Av kanslirådet, jur. d:r CURT ROHTLIEB, Djursholm

DET är kanske svårt att skönja de krafter, som uppbyro vår första storhetstid, vikingatiden. Vår andra är betydligt bättre känd. Den framställes gemenligen såsom buren av ett ideellt patos, höjt över prosans tid. Otvivelaktigt förkroppsligade 1600-talet en politisk tanke av högsta värde både för vårt land och den europeiska odlingen och skiljer sig därigenom från både tidigare och senare skeden av vår historia. Men hurudana voro människorna under dessa två skeden av kraftutveckling? Har ej folkkaraktären eller åtminstone folkmaterialet varit sig ganska likt under rikets upp- och nedgång?

En händelse gör, att två betydande diktverk samtidigt sett dagen, framställande svensk vardag under de båda storhetstiderna. Frans G. Bengtsson har con amore målat det muntra och farofyllda livet i vikingarnas bondgårdar och skepp. Wilhelm Moberg har lidelsefullt tecknat en följd av gestalter från en bondebygd under drottning Kristinas tid.

Hos vikingatidens skildrare dominera helt och hållet de urkraftiga gestalterna med deras primitiva lidelser och deras ohejdade aptit på livet. Kraften i alla dess yttringar återges med smittande sympati. Slughet och grymhet, trolöshet mot fiender likaså. Hjälten, Röde Orm — här kan ordet nyttjas utan skymt av ironi — växer under författarens händer till monumentala proportioner. Skarpa silhuetter av hedningar och kristna passera revy, och karaktärerna skildras på samma korthuggna, kärnfulla sätt som i de isländska sagorna. Deras känslolöshet mot död och lidanden, egna lika mycket som andras, är fabulös. Av de dygder i övrigt, som en hjälte bör äga, märker man i detta myller av personer föga. Trofasthet mot vänner tycks vara hedningarnas enda dygd. Hängivenhet för den rätta läran de kristnas enda, åtminstone hos de flesta. Hos en enda tar sig stridshumöret uttryck i hjälpsamhet mot sjuka och sårade, en ädel frukt på kyrkans eljest rätt vildväxande träd. I girighet och trolöshet voro de kristna vikingarnas jämlikar, men en nästan shakespearisk humor försonar och adlar de groteska figurerna.

En trovärdigare bild av den kring Harald Blåtands hov framväxande danastaten kan man ej önska sig. Man får följa en

skånsk bondesons och hans kamraters färder till Söderns nejder, frankiska borgar, kalifens hov i Cordova, irländska munkar och engelska konungar. Asalära, kristendom och islam konfronteras på ett dråpligt sätt. Dop och våldsdåd växla friskt.

För statsrättslärde och samhällsfilosofer ställes en spegel av det under primitivt liv framväxande våldssamhället, varur sent om-sider det germanska rättssamhället uppstått; resultatet av ett krafternas samspel, som i historiska urkunder blott otydligt kan skönjas. Det är möjligt och rent av troligt, att denna fantasiens lek kommer verkligheten närmare än många vetenskapliga fram-ställningar av statens grund och väsen. Detta betyder blott, att den begreppsskapande fantasien överträffas av den bildskapande.

Överallt, i söder som i norr, råder den nakna makten, i bästa fall stödd på en härskarnatur, framställd som övermänniska. Samhället tyglas blott nödtorftigt av en vidskeplig, motvilligt erkänd, religiöst betingad sedvänja, som ännu ej kan få namn av rättstradition. Religionen har varken hos hedningar eller kristna någon etisk betydelse. I norden är det egentligen blott släkt-känslan, som vid sidan av våldet är en faktor att räkna med. Die blonde Bestie dominerar statslivet i Norden, och en omätlig snikenhet är hans drivkraft. Även bifigurerna eftersträva blott byte, främst guld och silver. I själva verket spelar penningen en vida suveränare roll än i något kapitalistsamhälle.

Lika handgripligt framstår bondesamhället i Mobergs roman från 1650-talets Småland. Författaren är mera bunden av histo-riska dokument, men har med överlägsen konst blåst liv i dessa. Händelserna utspelas i författarens välbekanta hemtrakt, östra delen av Kronobergs län. Ämnet är den skickensedigra striden mellan en adel, som insupit feodala föreställningar från Tysk-land, och en bondeklass, som kämpar för hävdvunna rättigheter men ej längre kan bemästra de ändrade samhällsförhållandena. En utländsk adelsman har av drottningen förvärvat kronans skatterätt till flera byar kring sätesgården och vill efter tysk-romersk rättsuppfattning behandla bönderna som ofria. Bönderna besluta hävda sin rätt, men alla utom en falla undan. När denne med vapen i hand vill försvara sitt hem, dömes han fredlös, och när bönderna i grannskapet, för att sammansluta sig, låta bud-kavlen gå med maning »rid i natt», smusslas budkavlen bort av en räddhågad ålderman.

Saknaden av målmedveten ledning och organisation avgör de segt försvarade byalagens öde. Men aldrig har germansk rätts-

känsla fått ett så realistiskt, från all utsmyckning fritt och därför så övertygande uttryck. Den ende trotsaren, en storvulet skildrad gestalt, blir till slut dömd kvick i jord, jagad, sårad, fasttagen och levande begravnen av sina grannar, som steg för steg pressats att gå förtryckarens ärenden.¹ Och, i sanning, hans inre tragik är lika gripande: fredlös, är han bliven tjuvars och rånares vän, själv oböjlig i sin rättskänsla. In i det sista tror han på lagens gång liksom på solens oföränderliga bana. Solskiftet, efter vilket skifteslagets gårdar äro orubbligt fastställda, symboliserar rättens oförstörbarhet.

Hur hade vikingatidens bönder hunnit till detta stadium av samhällsanda? Såsom människor äro de nästan lika primitiva som Frans G. Bengtssons vikingar. Denne låter flerstädes förstå, att man har att vänta en fortsättning av berättelsen, där livet i Smålands skogar, fjärran från den nidske och trolöse konungen, skall skildras. Kanske får man där se, huru flyktingarna från dennes maktsfär grundlägga det samhälle, som möter oss hos Moberg. Vikingens ideal, byte, hade där lämnat plats för bondens, arbete. Individens, som ville vara övermänniska, hade efterträtts av byalagets delägare, som ville vara envars jämlike. Förtröstan till den egna kraften var kvar, snikenheten och rådigheten likaså, men tyglade av en respekt för andras rätt, som hos Bengtssons vikingar var okänd och som hade förvandlat de laglösa individualisterna till goda medborgare, främst i byalagets republik, men vidare i det kungarike, där de själva hade del i makten.

Mer än en obetydlig del var det ej, och dess effektivitet berodde väsentligen på kungamakten, som skulle skydda bonden mot adeln. Skulle; men under en ansvarslös och pliktförgäten drottning svek den sin uppgift. Däri ligger nyckeln till den tragiska upplösningen. De centrala organen hade ej kontakt med de organisatoriskt efterblivna samhällsgrupperna. Och allmogens egen rättsskipning hade länge sedan förlorat sin effektivitet. Häradstingen, som skulle hållas av bönderna själva under ledning av en bondefödd, vald häradshövding, hade blivit alltmera beroende av de kungliga ämbetsmännen, ofta mäktiga herrar, som företräddes av osjälvständiga lagläsare.

¹ Under en polemik med prof. A. H. Munktel, som bestritt möjligheten av dylika straff under vår storhetstid, har Moberg lämnat ojäviga exempel därpå. Han åsyftar tydligen ej att återgiva ett genomsnitt av rättstillståndet, utan blott att skildra, huru det kunde gå till. Med intresse avvaktar man en av Munktel i utsikt ställd undersökning i ämnet. Inlägg ha även gjorts av professorerna B. Boëthius och Eli Heckscher, den senare i huvudsak bekräftande Mobergs uppfattning.

I själva verket ha vi här ett av de centrala problemen i vår rättshistoria. Det var ej genom våld, som folket förlorade greppet om sin under århundraden utvecklade rättsskipning. Kungamakten trädde nödd och tvungen till, när anarki hotade i följd av häradstingens förfall. Men när häradshövdingarna blevo kungliga ämbetsmän, förlorade de känningen med sin uppgift, som övergick till substitut, tillgängliga för all slags sidoinflytande från de maktägande. Moberg ger en intressant inblick i huru gamla och nya rättsbegrepp blandats just i den proportion, som gynnade adelns intressen och medförde strafftillämpning, även där allmogen blott nyttjade nödvärn.

Straffet framträder hos Bengtssons vikingar såsom ett förmånligt prerogativ, utövat av hövdingen personligen. Hos bondestaten däremot såsom den fruktansvärda underpanten på statsmaktens auktoritet, handhavd av bödeln, som avskys trots sitt för rättvisan outhärliga värv. Avrättningen av fångna jomsvikingar skildras av Bengtsson med en festivitas, som avväpnar alla moraliska invändningar. Bjärta färger skyr ju denne ingalunda. De agerandes primitiva heroism sättes här i rampljus. Hövdingen för den segrande norska konungens hird hanterar själv bödelyxan med virtuositet, och huvudena falla ett efter ett. En i raden av bundna fångar, beundrad för sitt skönlockiga hår, insisterar på att detta ej får nedblodas. En frände till hövdingen tar ett stadigt grepp i de böljande lockarna för att skydda dessa för blodet. I samma ögonblick bilan faller, kastar sig fången med ett ryck framåt, så att bilan skär av de händer, som hålla hans hår. Allmänt gapskratt över det lyckade skämtet. Fången friges av kungen, som synbarligen ej har något tillövers för sin hirdmans lilla malör. — Hos Moberg fullbordas ödet för den frihetskämpe, som drabbats av en vrång dom, genom bödeln, som överallt bedömes hårdare än sitt offer även av dem, vilkas ärenden han går. Rätten, för vilken offret kämpar, består trots våldets seger.

Knappast någonsin har våldet i svensk litteratur fått en så strålande apoteos som i Röde Orms hjältesaga. Bengtsson ser honom med epikuréns och estetens öga. Moberg har en annan livsåskådning. Aldrig har, åtminstone i modern litteratur, rättens oförgänglighet bekänts med sådan äkta glöd, behärskad, men osläcklig. Båda dessa historiska bilder äro säkerligen i sina grunddrag lika verklighetstrogn. Huru har samma folk genomlöpt två så olika stadier? Den frågan fordrar ett svar.

Vikingalivet var ju blott en fas av tidens liv. Den bofasta

befolkningen intresserar Bengtsson föga. Färgglädjen inkräktar måhända på det historiska, men man kan ej värja sig för intrycket av realistisk sanning även hos Bengtsson. Man kan knappast ge något svar utan att komma in på frågan, ur vilka krafter staten uppstått och utvecklats. I främsta rummet har väl behovet av gemensam kraftansträngning för inbördes hjälp framtvingat smärre sammanslutningar. För Nordens del har nog utvecklingen vidare bestämts av utländska inflytelser, långt äldre än landskapslagarna. Dessa känna ännu väl till de statslösa nybyggarna, brytare av bygd för ett vidare samfund, och deras mödor för det materiella underlaget till en stat. För landskapslagarna och ännu för 1734 års lag voro nybildningar i de stora skogarna utanför statens effektiva kontroll aktuella. Den kring konung och hov grupperade staten har tydligen haft utländska, i första hand frankiska mönster, men den har förverkligat inhemska, genuina rättsidéer, och de kontinentala staternas beroende av äldre förebilder i sin tur är ju dessutom uppenbar. Egentligen borde man alltså börja med egyptiernas stat, den äldsta kända. Fackmän försäkra, att den uppstått ur det äldsta kända allmännyttiga storföretaget: Nilens tämjande. Kanske ha många statsbildningar uppstått på liknande vis, spontant och utan direkt efterbildning. Kanske behöver det samlande målet ej alltid vara lika allmännyttigt, utan snarare den starkares egennytta — ehuru man gärna vill föreställa sig staten grundad på något förmer än det nakna våldet. Bengtssons snabbmålning väcker starka tvivel på de allmännyttiga synpunkternas roll. I Norden fanns ingenting liknande de stora egyptiska eller babyloniska rikena. Vad man får är en levande bild av maktkoncentrationen kring den danska monarkien med syfte huvudsakligen att plundra, men med former i viss mån liknande rättsliga och lånade från söder.

Mellan bönderna eller kanske rättare den härskande, stridbara storbondeklassens medlemmar rådde ömsesidighet i rättigheter och plikter, vilket naturligen ej betydde likställighet. Däri låg tydligen dock en livskraftig rättsidé varur en rättslig uppgift för monarkien kunde framväxa. I det bondesamhälle, som Moberg skildrar, har ömsesidighetsprincipen så genomsyrat hela samhällsuppfattningen och livsföringen, att varje för värjande av status quo utåt nödvändig maktkoncentration försvårades.

Till båda tidevarven återvänder den folkliga fantasien gärna. Men vad betyda de för vår livsuppfattning? Vikingatiden fångslar

och stimulerar oss med den makt sagolika äventyr alltid utöva, när vardagen synes alltför grå. Dess gestalter övergå alla kända mått i kraft. Eller riktigare den storhet vi tillägga gestalterna. De verka oemotståndligt på samma sätt som Homeros' hjältar, även där formen är konstnärligt enklare. Skulle vi skönja tidens verkliga drag tydligare, skulle kanske mycket synas föga storvulet. Ty vad veta vi egentligen om de handlande personerna? Bengtsson skänker oss ett festligt mellanspel, sett från den skådeplats där vi själva agera.

Av 1600-talets kraftutveckling hämta vi fortfarande styrka och andlig näring. Det gäller ej så mycket de krigiska bedrifterna — dem Moberg i det hela förbigår — utan fastmera den samling och nyordning av alla våra strävanden och förmögenheter, som gick jämsides med den yttre kraftanspänningen. Under brytningarna mellan utländskt och inhemskt, nytt och gammalt, funno vi den form för styrelse och förvaltning, som vi ännu bygga vidare på. Moberg lämnar mer än ett mellanspel: en text giltig både för den enskildes gärning och riksens värv. Den texten innehåller mera aktuell verklighet än några fornsagor. Mera verklighet om dramats egen tid och mera verklighet för oss. Vikingasagan kan väl innehålla en maning till viljekraft och manlig styrka för alla tider, men när man ser tillbaka på den, innehåller den alltför litet problematik för att kunna väcka djupare intresse. Den kamp mellan makt och rätt, som vi få följa i den efterblivna småländska bondbygden, tränger sig på över allt i världen, där livskraftiga intressen mötas. Och våldet, då som nu, ter sig — det utgör rättens tragik — såsom utslag av ett i högsta grad livskraftigt och därför ur viss synpunkt berättigat intresse. Storhetstidens krigarstat, företrätt av en dådkraftig adel, kunde ej göra halt inför bondesamhällets sedvanerätt, så främmande för rikets europeiska uppgifter. Och bondesamhället kunde ej uppgiva sin rätt utan att svika sin uppgift som grundval för kommande tiders samhälle.

Men vikingasagan är skildrad med ett stilistiskt mästerskap, som gör det överkliga levande. Bondesamhällets drama tecknas, även det, med djärva och färgstarka penseldrag, värdiga ämnet, men det halvt arkaiserande språket vållar svårigheter, som stundom fordrat säkrare stilkänsla. Frestelsen att efterbilda 1600-talets ton — allt för främmande för våra instrument — har föranlett en viss kontamination. Bäst författaren rör sig med ålderdomliga vändningar, smyga sig nötta vardagsuttryck in, som genom kontrasten te sig en smula platta. Vikingasagan däremot

är hållen i den sobra stil, som en *översättning* från fornnordiskt mål bör hålla. Härvid har författaren synbarligen haft hjälp av sin skolning som översättare bl. a. från isländskan.

En lärd man har nyligen skrivit en fängslande bok om goda vildar och ädla rövare fordomdags. Hos Bengtssons epos om nordmannaliv möter man vildar och rövare med rätt obetydliga ansatser till godhet och ädelhet. Men de äro lyckliga på sitt sätt.

Mobergs hjälte däremot är djupt olycklig, och hans olycka bottnar i hans natur: han känner ansvar och har fattat rättens idé. Hans tragiska storhet höjer honom högt över de muntra vikingarna. På deras böljefärd göra alla läsare sällskap med full håg. Den, som på havets botten söker dolda skatter, går miste om de glittrande böljornas lek. Det är förlåtligt om flertalet läsare föredrager det senare framför det förra. Men andra pejla måhända hellre djupen för att dragga upp fynd med varaktigare glans än böljornas.

Vill man göra ytterligare en jämförelse mellan de båda författarna, kan man säga, att den ena för sina landsmän rest en festlig teater, den andra ett tempel, där man, liksom i vissa uråldriga samfund, hämtar styrka genom anblicken av förfädrens bilder.

De båda författarna representera två oförenliga livsuppfattningar, individualismen på rent epikureisk grund med ohöjlt förakt för det »nyttiga» samt kollektivismen med plikten att offra sig för allmänt väl såsom kategoriskt imperativ.

Båda idealen ha sina celebra förespråkare, av vilka de adlats och höjts till det heroiskas sfär; detta adelskap har i svenskt kulturliv gammal tradition. De ha båda utformats mästerligt av Geijer. Hans »Vikingen» hyser blott förakt för fredliga värv och aktar blott äventyren på havet: »Mitt var då vart byte, som kom i mitt lopp.» »Odalbonden» reder »för landet den närande saft» och bygger tyst byar och riken. Medan vikingen redan ung beskådat många länder och hav, har odalbonden ej mycket mera lärdom, än att han vet vad som är hans. Men han ger envar vad rätt är, både Gud och kung, samt njuter resten fritt; en lärdom, främmande för vikingen.

Att kunna tolka två så skilda livsideal — och tolka dem så lakoniskt uttömmande som i Geijers två tankedikter — är förvisso ett sällsynt prov på genialisk kraft. När i dessa dagar samma tema utformats i två romaner av var sin lysande författare, betyder detta ett väl förvaltadt och rikt förkovrat andligt arv.